

הנס מומסון

היטלר ומיתוס קהילת העם: פירוק האומה הבורגנית

*תרגום מגרמנית: דן תמיר

אין עוררין על הקושי לצאת בהכרזות על חלקו של מעמד הביניים הבורגני בעליית הנציונל-סוציאליזם, ועל חלקו בפעולות המשטר, בתוך ההקשר של התפתחות הבורגנות הגרמנית מאז המאה התשע-עשרה. אין מחלוקת על כך שחלקה של הבורגנות בכלל המצביעים למפלגה הנציונל-סוציאליסטית במערכות הבחירות מספטמבר 1930 ועד מארס 1933 היה גדול מחלקה היחסי באוכלוסיה. מצד שני, בהנחה שלו בדבר "הקיצוניות של המרכז" מתעלם הסוציולוג האמריקאי סימור מרטין ליפט [Lipset] מהעובדה שחלק לא פחות גדול מהמצביעים למפלגה הנציונל-סוציאליסטית באו מקרב ציבור הפועלים. לפיכך, ייחוס פשטני של המפלגה הנציונל-סוציאליסטית למעמד הביניים פשוט אינו נכון. עם זאת, היתה זו בעיקר הבורגנות הפרוטסטנטית שנטתה בעת המשבר של שלהי רפובליקת וימאר [Spätkrise] לתת את קולה להיטלר ולזנוח את קשריה הקודמים והאיתנים עם המפלגות הבורגניות.

במבט ראשון, הממצא הזה נראה כסותר את העובדה שאדולף היטלר – עקב מוצאו ולאור תפישת העולם הפוליטית שלו – נהג להופיע כיריב של הבורגנות, והיה שב ומלגלג עליה באופן בוטה. למעשה, מטרתו היתה חיסול המערכות הפוליטיות והחברתיות שעצבה הבורגנות, שהוקעו כ"בעלות נטיות ליברליות". מול עולם הערכים הבורגני הציבה התעמולה הנציונל-סוציאליסטית את סיסמת "קהילת העם" [Volksgemeinschaft]. מטרת התעמולה היתה למחוק את הניגוד בין ציבור הפועלים לבין מעמד הביניים וליצור אחדות מרצון של האומה, מעבר לחסמים המעמדיים ולהבדלי ההכנסה. בראיון עם הסופר הנס יוסט [Johst] שנערך בינואר 1934, תאר היטלר את "קהילת העם" שאליה הוא שואף כ"קהילה של כל סוגי העבודה המעשית, כלומר אחדות של כל האינטרסים החיוניים, כלומר מיזוג של הבורגנות הפרטית וההמונים המאורגנים מכאנית בארגוני עובדים".¹ למרות היציאה המודעת הזו נגד האינדיבידואליזם הבורגני התקבלה הבטחתה של התעמולה הנציונל-סוציאליסטית לנטוש את מלחמת המעמדות בסימפטיה מלאה.

1 מצוטט אצל

היטלר דאג למצב את עצמו כפועל ולתאר את עצמו באורח שגוי כנצר למעמד העובדים, אבל טען שהמפלגה הנציונל-סוציאליסטית מייצגת את כל שכבות העם. בנאומו בגן השעשועים בברלין ב-1 במאי 1937 הדגיש שאת הנהגת האומה נטלו "אנשים גרמנים מכל שדרות הציבור", וביניהם גם "בורגנים לשעבר".² גם בהמשך הוסיף הרודן להתבטא בעקביות באופן שלילי נגד מה שתפס כאורח חיים בורגני. לזלזול זה בבורגנות היו שותפים גם האחשדרפנים שלו, שרובם היה מורכב מאנשים שטיפסו בסולם החברתי ונפלו ממנו, או שקטעו קריירה בורגנית. הבוז שלהם לבורגנות לא מנע מהם, עם זאת, לארגן לעצמם וילות פאר כשל הבורגנות הגבוהה, שלעתים קרובות היו רכוש שהוחרם מיהודים. הניגוד בין זה לבין האידיאל שאותו טיפחה התעמולה הנציונל-סוציאליסטית, של בן העם – המתאפיין בצניעות, חסכנות, נכונות להקרבה ומוטיבציה – לא יכול היה להיות גדול יותר.

כל זה נראה פרדוכסלי עוד יותר, אחרי שבבחירות המכריעות של אביב 1931 נתמכה המפלגה הנציונל-סוציאליסטית בראש ובראשונה בידי מעמד הביניים הבורגני. לעומת זאת קהל בוחריה מקרב האכרים, שלו חבה את נסיקתה בבחירות של ספטמבר 1930, החל להתפורר כבר בשנה שלאחר מכן, כך שבסופו של דבר באזורי הכפר המובהקים – להוציא האזורים שממזרח לאלבה – זכתה המפלגה לאחוז תמיכה הנמוך מאחוז התמיכה שקבלה מכלל ציבור הבוחרים. הצלחותיה הדרמטיות של המפלגה הנציונל-סוציאליסטית במערכות הבחירות נשענו לא מעט על חדירה אל התשתית החברתית של המפלגות הבורגניות, שהשתרעה מאיגודים מקצועיים, אגודות מקומיות בעלות מגוון מאפיינים לא-פוליטיים ומועדוני ספורט – ועד לארגונים צבאיים למחצה. להיסטוריון האמריקאי רודי כושר [Koshar] היה על מה להתבסס כשהצביע, במחקר שערך על מרבורג שעל הלאהן, [Marburg an der Lahn] על כך שרגשות הטינה והעוינות כלפי מדינת המפלגות של רפובליקת וימאר, שרווחו בקרב מעמד הביניים, היו אלה שהכשירו את הקרקע לעליית המפלגה הנציונל-סוציאליסטית.³ למעשה, הנציונל-סוציאליסטים הצליחו לחדור לתוך הארגונים והאיגודים הבורגניים ולעשות בהם שימוש במערכות הבחירות הבלתי פוסקות.

² קטע מתוך

Max Domarus, **Hitler: Reden und Proklamationen, 1922-1945** (München, 1965) Bd. 1, S. 690.

³ Rudi Koshar, **Social Life, Local Politics and Nazism: Marburg, 1880-1935** (Chapel Hill/London 1986), S. 284f.

הנטיה האנטי-מפלגתית של המרכז הבורגני והעייפות הגוברת שלו מהפוליטיקה בשנות המשבר של הרפובליקה נוצלה עד תום וביעילות על ידי התעמולה הנציונל-סוציאליסטית, ששיחקה על ההבטחה להתגבר על שלטון המפלגות ששרר עד אז. "הצבתי לעצמי מטרה", הבהיר היטלר בנאום הבחירות המרהיב שלו באברסואלדה [Eberswalde] ב-27 ביולי 1932: "להעיף את שלושים המפלגות מגרמניה". הוא המשיך ואמר ש"...המפלגות ייעלמו, ואחריהן שוב יישאר פה העם שלנו. אנחנו לא רוצים להיות המייצגים של מקצוע מסוים, של מעמד אחד, של שכבה אחת, של אמונה דתית אחת או של אחת ממדינות [גרמניה ד"ת]"⁴. ההעלאה הזו באוב שביצע היטלר, של "קהילת העם", המגשרת על הניגודים הפנימיים הקודמים, זכתה לתמיכה גורפת של הבוחרים הבורגנים ועוררה רוח עזה של אופטימיות, שבתחילה גברה על האינטרסים הפוליטיים השונים והבדלי המעמדות החברתיים. בכך פנתה המפלגה הנציונל-סוציאליסטית במיוחד אל מאוייה של הבורגנות.

זרם המעמקים של סיסמת "קהילת העם", שבמילותיו של נורברט פריי שחררה "הרגשת שיוון חברתי"⁵, כיסתה על המתחים החברתיים הקיימים ונטעה תקוות להתגברות על מצבו הכלכלי הקשה של מעמד הביניים. [ואולם, ד"ת] ההבטחות החברתיות של המשטר לא מולאו. ביטול הניגוד בין ההון לבין העבודה הוגבל למחווות ציבוריות כמו השתתפותם של המעסיקים במצעדי ה-1 במאי ותיקונים חברתיים מזעריים, דוגמת החלת רף עליון לדיודנדים, התכנית הקוסמטית של "כח באמצעות עבודה" [Kdf, Kraft durch] Freude – ארגון הפנאי של המשטר, ד"ת] ויופיה של העבודה [Schönheit der Arbeit – הארגון שהוקם בשנת 1933 כתחליף קורפורטיסטי לארגוני עובדים, שאיגד כביכול עובדים ומעסיקים יחד. ד"ת] והשתתפותה של שכבת העלית ב[פעילויות חברה וצדקה דוגמת] הבישול בקדרה [Eintopfessen], מסע שקרא לכל משק בית גרמני לאכול תבשיל קדרה לפחות פעם בשבוע; ד"ת] והסיוע לנזקקים [Winterhilfe – איסוף בגדים וציוד לנזקקים; ד"ת].

מעמד הביניים העסקי חש עצמו מרומה אחרי שנכפה עליו לחזור לשיטת הגילדות, לאישורי הכשרה

⁴ נאום הבחירות של אדולף היטלר ב-27 ביולי 1932 באברסואלדה, מתוך:

Geschichte in Wissenschaft und Unterricht 10 (1959), S. 215-266.

⁵ Norbert Frei, **1945 und Wir. Das Dritte Reich im Bewusstsein der Deutschen** (München, 2005), S. 122.

מקצועית ולתעודות אמן-מומחה [Grosser Befähigungsnachweis], רק כדי לשוב ולמצוא את עצמו בסופו של דבר ב"מעמד הרייך של בעלי המלאכה הגרמנים", שהפך לגוף שליטה מעיק במסגרת תכנית ארבע השנים. גם החוק להגנה על המסחר הקמעוני לא כלל אמצעים משמעותיים להגבלת חלק השוק של בתי המסחר הגדולים; כך הלכה והתמססה מדיניות המעמד הבינוני, ששווקה באופן מרגש עד דמעות במערכות הבחירות.

למרות מילויין של דרישות בודדות, מיד ראו בעלי המלאכה כיצד הם נדחקים הצדה תחת לחץ כלכלי כבד מצד תעשית הנשק והתחמושת. גם במסחר ובתעשייה הזעירה לא התמלאו הציפיות להשבתה ליושנה של עטרת המבנים החברתיים העתיקים. למעשה, היו אלה בדיוק אותם המגזרים הכלכליים שהיו עמוד השדרה החברתי של מעמד הביניים הבורגני אשר איבדו את החשיבות שהיתה להם קודם לכן, למרות הבום הכלכלי שיצרה ההתחמשות המואצת. כך הלכה ויושמה מודרניזציה חובקת כל, שהסתמכה על מגמות ששררו בתקופת רפובליקת וימאר, בעוד דברי הסוציאליזם הפולקיטי במפלגה הנציונל-סוציאליסטית הלכו ואיבדו בהדרגה את השפעתם.⁶

איבוד משקלה היחסי של הבורגנות השתקף גם בהחלשה של הפקידות, ובנסיגה בהתפתחותה של מערכת ההשכלה והחינוך. הסטגנציה הזו נחסכה ממספר קבוצות מקצועיות שקבלו יחס מועדף, ביניהן הרופאים, שחיזקו משמעותית את מעמדם תחת השלטון הנציונל-סוציאליסטי, כמו למשל באמצעות פיתוח שירותי הבריאות של המדינה. מנגד, קפאו משכורות הפקידים וחלה התערבות גוברת בהליכי הקידום והקריירה שלהם. בסך הכל מתגלה תמונה מעורבת, שבה מגזרים בודדים של מעמד הביניים יצאו נשכרים מההתחמשות ומהמיליטריזציה, בעוד שאחרים נדחקו לשוליים עקב התרחבותם המהירה של התאגידים הגדולים.

בניגוד למה שכותבים חדשים מתארים כהצלחה של מדיניות "קהילת העם" הנציונל-סוציאליסטית, חלה בקרב הקבוצות החברתיות האמורות התפכחות מהירה ורחבת היקף. תהליך זה החל כבר בשנת 1934, כשניסה גבלס [Goebbels] לעצור אותו בעזרת "קמפיין התבוסתנים" [Miesmacherkampagnen] שלו,

---

6 השווה

Stefan Breuer, **Die Völkischen in Deutschland: Kaiserreich und Weimarer Republik** (Darmstadt, 2008), bes. 247f.

והגיע לשיאו בקרב קבוצות מעמד הביניים בשנת 1936. מאז ואילך הלכה ודעכה בקרב שכבות הביניים האופוריה הראשונית שבה התקבלה ממשלתו הראשונה של היטלר.

בתחילה, הפרגמנטציה המסורתית של הבורגנות למספר רב של איגודים מקומיים ואגודות קטנות עד לרמת השולחן במסבאה והמנטליות הא-פוליטית הטיפוסית לה סייעו לחדירה הנציונל-סוציאליסטית לשורותיה. אולם עם הזמן הפכה פרגמנטציה זו לאלמנט מפריע, כאשר איגודים ואגודות ביקשו לצאת משליטת המנגנון המפלגתי והתנגדו לשיטת הכיבודים שכפתה המפלגה הנציונל-סוציאליסטית, שנתנה עדיפות בעיקר ל"לוחמים ותיקים".

ככל שנעצרה הדינמיקה של הזעזוע שליווה את דיכויים של הקומוניסטים והסוציאל-דמוקרטים בעוד הרפורמות החברתיות הכוללות המובטחות לא יוצאות אל הפועל, כך נתקלה מדיניות יישור הקו [Gleichschaltungspolitik] של המפלגה בהתנגדות הולכת וגוברת ברמה המקומית. הנאציפיקציה של כמעט כל האגודות האזרחיות בידי המפלגה הנציונל-סוציאליסטית, יישום עקרון המנהיג במקום הבחירות הרגילות הפנימיות שהיו נהוגות עד אז, הפיכתה של חזית העבודה [Deutsche Arbeitsfront DAF] למונופול – כל אלה הובילו לכך שאנשים שזכו לפריוילגיות עקב חברותם במפלגה הציבו עצמם בראש האגודות, קודי ההתנהגות וההליכים הפרוצדורליים המושרשים התפרקו, והעליתות המסורתיות, שבעצמן הצטרפו לעתים קרובות למפלגה, נטשו את מקומן המרכזי.

בכך התבצעה פוליטיזציה עקיפה של התשתית הבורגנית, שפסחה לכל היותר על ארגוני פנאי, והובילה לכך שההתעניינות באגודות האזרחיות הללו, בעלות המסורות המגוונות וארוכות השנים, דעכה – והן איבדו את תפקידן הייצוגי הקודם. זה ניכר היטב למשל באיגוד האזרחים של המבורג, שקודם לכן היה כה רב השפעה, כפי שמראה פרנק בייאז'הר [Bajohr].⁷ נכבדים עתירי השפעה לשעבר נסוגו עתה לחייהם הפרטיים והותירו את הפוליטיקה המקומית בידי פעילי המפלגה הנציונל-סוציאליסטית שאך זה הופיעו. בכך נגרם הרס נרחב לסביבה החברתית-מוסרית שהיתה קיימת עד אז.

לצד יישור הקו של האגודות הקיימות בא גם ייסודם של איגודי חובה מסוגים שונים, ששימשו כארגונים

⁷ Frank Bajohr, „Die Zustimmungsdiktatur. Grundzüge nationalsozialistischer Herrschaft in Hamburg“, in: Forschungsstelle für Zeitgeschichte (Hg.), **Hamburg im „Dritten Reich“** (Göttingen, 2005), bes. 111f.

מסונפים של המפלגה הנציונל-סוציאליסטית. רודי כושר תאר זאת באופן חי ומוחשי בדוגמה של הפיכת אגודות הסטודנטים במרבורג לאחוות נציונל-סוציאליסטיות. זה יצר חיכוכים בלתי מבוטלים, שלעתים קרובות לבשו אופי פוליטי, שעוררו יריבות אופיינית בין נושאי המשרות בהירארכיה הנציונל-סוציאליסטית וגרמו מבוכה פוליטית קיצונית. השחיתות הכפילה את כל אלה וגרמה מוקדם למדי לכך שהפונקציונרים של המפלגה הנציונל-סוציאליסטית כונו בפי העם בלעג אפנדים [Bonzen]. יחסים אלה הובילו, כפי שריצ'רד אוונס [Evans] מראה באופן חד, לנסיגה של האזרח הפשוט אל המרחב הפרטי ולדה-פוליטיזציה גוברת.⁸ גבלס הסיק מכך מסקנות, וכיוון את הפקת הסרטים של אופ"א [UFA] בראש ובראשונה לבידור לא פוליטי, ורק במקרים יוצאי דופן הורה להפיק סרטים פוליטיים.

המדרג החברתי שהיה קיים לפני 1933 הלך והתפרק עקב מדיניות יישור הקו, מדיניות ההטבות של המפלגה הנציונל-סוציאליסטית וריקון המוסדות הקיימים מתוכן; לפיכך חיפשו בני העם [Volksgenossen] פיצוי על אובדן תפקידם הציבורי. זה מסביר את הגידול המתמיד בהלשנות, שבאמצעותן פיצו מקורותיהם על תפקידם הציבורי האבוד – מה שלבסוף הוביל לכך שגרינג [Göring] אסר על המשך השימוש בהן. בכך ובהשתלטות הזוחלת של שיון הנפש המוסרי משתקפת ההתפרקות המתמשכת של הבורגנות כמוסד חברתי ייחודי.

כפי שמדגיש ריצ'רד אוונס, המשטר הנאצי בשום אופן לא יצר שיוון חברתי רב יותר, למרות שתעמולת קהילת העם טענה כך ולמרות ש[שיוון מדומה זה] לא איבד את כח המשיכה שלו כחזון עתידי. הבדלי המעמדות נותרו חיים ומוחשיים כמאז ומעולם. בה בעת, הלכה המפלגה הנציונל-סוציאליסטית ואיבדה את הדינמיקה שלה. "חגים וחגיגות הפכו לריטואלים חלולים, שאנשים נטלו בהם חלק מתוך פחד יותר מאשר מתוך שכנוע". כך מדגיש אוונס בסקירתו את המצב בעיר נורתהיים [Northeim]: "הקבוצה המקומית של המפלגה הנציונל-סוציאליסטית חייבת היתה להשלים עם כך שהאנשים רק צייתו ושילמו מס שפתיים".⁹

היחס המעורפל בקרב האוכלוסיה, שצץ ועלה באופן כללי כבר מאמצע שנות השלושים, התעבה במקרים

⁸ Evans, **Das Dritte Reich**, Bd. 2, S. 597f, 600f.

⁹ Ebd., S. 601.

נדירים ביותר לכדי התנגדות ממשית. הבלבול הטיפוסי במדיניות הפנים, שלא אפשר להכיר באחריות להתפתחויות כושלות – שהלכו והצטברו בבירור – הביא להתגברות של הביקורת על בעלי תפקידים ברמה המקומית – ביקורת שלא התגבשה לכלל שלילה של המערכת כולה. בה בעת, מנע הצורך ביציבות כלכלית ופוליטית כל תזוזה אופוזיציונית. ובתוך כך עלה והופיע שסע בין דורי ברור.

הבום הכלכלי – שנוצר בעיקר עקב תהליך ההתחמשות המואץ – הביא לכך שחלקים לא קטנים מהדור הצעיר של שכבות הביניים חוו טיפוס מהיר ובלתי צפוי בסולם החברתי או שחשו פסיכולוגית בעליה במעמדם. זה היה נכון במיוחד למשרות במנגנון המפלגה, אבל גם במנגנונים הבירוקרטיים הגואים האחרים של המשטר, כמו אימפריית האס-אס, חזית העבודה [DAF] והצבא [Wehrmacht]. זה השפיע באופן עקיף גם על עובדי התעשייה, שקיבלו במפתיע לניהולם מיליוני עובדי כפיה ושבוויי מלחמה. בעוד שעבור הצעירים יצר החימוש המוגבר אפשרויות מזהירות לעליה במדרג החברתי, שגרמו להם להסתנוור מההצלחות ומההתקדמות בזירה החיצונית, בקרב ה"וילהלמינים", כפי שנקראו, התגברו דוקה הספקנות והחשש.

אם רוצים לתאר את הצורה החברתית שנוצרה מכך כ"חברה הישגית אגליטארית", כפי שעושה במיוחד הנס-אולריך והלר [Wehler], הרי שיש להעמיד זאת בספק לנוכח מנגנוני הסלקציה הפוליטיים והגזעיים והקריטריונים לחלוקת [המשאבים שרווחו בה].¹⁰ באותה מידה שווה לשאול האם "קהילת העם" – שכעת הודגש קיומה לא רק בתעמולה השלטונית אלא גם בחקיקה ובפסיקה המשפטית – אכן תאמה את המציאות החברתית והפוליטית של המשטר הנציונל-סוציאליסטי. זה תקף גם לגבי התפיסה שהרכב הפנימי של האומה חוזק על ידי "הדרתם" של יהודים ושל "זרים לקהילה" ואפילו הועצם באמצעות התקפות אלימות על אזרחים יהודים, דוגמת פעולות ציבוריות נגד "המביישים את כבוד הגזע" [Rassenschänder] לכאורה. ברור שהיו השפעות כאלו בקרב חברי הגרעין הרדיקלי של התנועה הנציונל-סוציאליסטית, אבל הן בקושי הגיעו למעגלים רחבים יותר של העם, שכפי שאנו יודעים כיום התייחסו באופן שלילי הרבה יותר למעשי אלימות נגד יהודים וגם – כך בנוגע ל"ליל הבדולח" – נמנעו מלקחת חלק בהתקפות. התזה של מיכאל וילדט [Wildt], הגורסת שרדיפת היהודים היתה "הכלי הפוליטי המהותי להרס אומת האזרחים

¹⁰ Hans-Ulrich Wehler, **Deutsche Gesellschaftsgeschichte** (München, 2003), Bd 4: 1914-1949, S. 767.

[Staatsvolk] וליצירת קהילת העם", טופחת על פני המציאות.¹¹

אין עוררים על כך שמטרתה של אידיאולוגית "קהילת העם" הנציונל-סוציאליסטית היתה עיצוב "חברה הומוגנית מבחינה אידיאולוגית, מהונדסת סוציאלית, מוכוונת הישגים ומאורגנת באופן היררכי", שכללה את "עקירתם" של "השונים" כביכול, כפי שניסח זאת דטלף פויקרט [Peukert].¹² אין גם מחלוקת על כך שניתן להבחין בנכונות אידיאולוגית חזקה לקבל הלכי מחשבה כאלה בעיקר בקרב שכבות הביניים. אולם לראות ב"יצירתה של קהילת העם" אסטרטגיה בת ביצוע, שבאמצעות השימוש באלימות, במיוחד אלימות אנטישמית יומיומית אמורה היתה – לדברי מיכאל וילדט – להפוך "את האומה הגרמנית לקהילת-עם אגרסיבית וגזענית"¹³ – זה כבר דבר אחר.

ההנחה הכפולה, שבייצור המתמשך של אלימות חוברו יחדיו העצמת המשטר והדרך המתוכננת להשגת אינטגרציה חברתית, בעייתית בהיבטים רבים. מחד, היא מייחסת להנהגה הנאצית תפישה רציונלית ואפקטיבית של חלוקת הכח השלטוני [Machtallokation], שמעולם לא התקיימה באופן כה ברור. אחרי כן, בעת קיומו של המשטר, בא השימוש בכח נגד מתנגדים פוליטיים, כדי להרשים את הבוחרים הבורגנים באמצעות הפגנת כח. אולם ההשערה שההתקפות האלימות על יהודים שירתו בו זמנית את המטרה האסטרטגית של חלוקת הכח השלטוני ואת האינטגרציה החברתית היא השערה מופרזת למדי, ומלבישה על המדיניות הנאצית עקביות תפישתית שמתיישבת רק בקושי רב עם הפרקטיקה התגובתית הספציפית שלה ושמעתלמת מהכחות המניעים האידיאולוגיים העיוורים שהובילו להתפרצות האלימות. האופי הטרוריסטי של הנאציזם מוטמע ב"ראית העולם" הזו, אבל הוא יושם בהתאם למידה שבה בוטלו סנקציות נגד שימוש שרירותי באלימות בידי המפלגה – מה שגרם להסלמת האלימות. קשה להחשיב את המנגנון הזה כמרכיב מכונן של סינדרום "קהילת העם".

בהקשר שלפנינו רלוונטית ההשערה שהפעולות האלימות הובילו לשינוי ספציפי של האומה הגרמנית. היא מניחה שעלה בידו של המשטר ליצור קונסנזוס מקיף ונהיה [Gefolgschaft] הומוגנית יחסית,

¹¹ Michael Wildt, **Volksgemeinschaft als Selbstermächtigung. Gewalt gegen Juden in der deutschen Provinz 1919 bis 1939** (Hamburg, 2007) S. 361.

¹² Detlev Peukert, **Volksgenossen und Gemeinschaftsfremde. Anpassung, Ausmerze und Aufbegehren unter dem Nationalsozialismus** (Köln, 1992).

¹³ Wildt, **Volksgemeinschaft als Selbstermächtigung**, S. 13.

באמצעות "הדרה" של "זרים לקהילה" ושל יהודים שהתבצעה בו-זמנית. אכן, זה מה שגרסו דרך קבע התעמולה הרשמית, היטלר ומנהיגים בולטים של המשטר. אבל המציאות נראתה אחרת: למעט מספר מקרים יוצאי דופן, לא היו חיכוכים אפוזיציוניים ראויים לאזכור בקרב שכבת הביניים. מהבחינה הזו, המשטר לא יצר "חברה של נישות" (כניסוחו של פרנק בייאווהר). החדירה האידיאולוגית הגיעה כמעט לכל תחומי החברה הגרמנית, והיו רק מעט יוצאי דופן, דוגמת נחלות האצולה או המרחב הכנסייתי.

מצד שני, אנו נתקלים בנאמנויות שונות. פולחן המנהיג שפשה בקרב מעמד הביניים לא היה חף מביקורת על המפלגה הנאצית ועל שיטות הטרור של המשטר, ופשעי המשטר הנאצי וחוליו הגלויים יוחסו לאחשדרפנים, תחת האמירה "אילו הפיהרר רק היה יודע על זה". בסופו של דבר, ההסכנה הראשונית עם המשטר פינתה מקום להתפכחות גוברת גם במחנה הבורגני, כבר החל מאמצע שנות השלושים.

הצלחותיו של היטלר בתחום מדיניות החוץ, שלא היו קשורות למצב הפנימי, אמנם חיזקו את האהדה ל"מנהיג", שהגיעה לשיאה אחרי המערכה בצרפת. אולם היא נגוזה לכל המאוחר כשהתברר שמסע המלחמה ברוסיה לא ייגמר בסתיו 1941, ושחורף נוסף של מלחמה עומד בפתח. מאותה עת, היטלר כבר לא נתפש כזה שמבטיח את השלום, מה שתרם תרומה מכרעת לפופולריות שלו עד אז. [זאת למרות ש-ד"ת] בחלקים של האוכלוסיה שרד עד סוף 1944 אמון עיוור בכך שהיטלר עוד ימצא דרך לצאת מהמשבר.

סיסמאות "קהילת העם" של גבלס, לעומת זאת, התקבלו בציבוריות הגרמנית באופן ביקורתי יותר ויותר החל משנת 1941. מה שהניע את האוכלוסיה להמשיך ולתמוך במשטר היה האמונה בכך שבעת מלחמה – ובייחוד לנוכח האיום הבולשביסטי – יש לעמוד לצד האומה. מתחת לפני השטח, נאמנות האוכלוסיה הפכה טעונה יותר ויותר עקב ההתקפות על החברה האזרחית שהיו פועל יוצא של המלחמה, שפגיעתן בשכבות הבורגניות הלכה וגברה: במערכת החינוך, במגזר העסקי ובתחומי התרבות. מושגים שהחלו להסתובב בשנים האחרונות, כמו "דיקטטורת הסכמה" [Zustimmungsdiktatur] (פרנק בייאווהר) או "מדינת עם" [Volksstaat] (גץ אלי [Götz Aly])¹⁴ די מטעים, באותה מידה שבה קשה להטיל ספק בעובדה שהמשטר הנאצי הצליח בהתחלה לזכות באהדתם של חלקים ניכרים מהאוכלוסיה – בין השאר בהכרזות על "קהילת

¹⁴ Frank Bajohr, **Die Zustimmungsdiktatur**, S. 106f, 111; Götz Aly, **Hitlers Volksstaat. Raub, Rassenkrieg und nationaler Sozialismus** (Frankfurt a. M., 2005), S. 88F & passim.

העם".

אפילו מיכאל וילדט מהסס אם להחיל את שיח קהילת העם על שנות המלחמה המאוחרות, כי למעשה בעייתי לפרש את כח העמידה של חלקים באוכלוסיה ושל חיילי הורמאכט כביטוי של "קהילת העם" ולראות בכך מסירות ונכונות להקרבה "למען העם והמולדת". ניתן להבחין בשינוי כבר במודעות האבל לזכר הנופלים בעתונים היומיים, הגם שהתעמולה הרשמית סירבה להכיר בכך. יש היסטוריונים שפשוט מתעלמים מהעובדה שלחיילים הגרמנים לא היתה אלטרנטיבה, אלא לציית לפקודות הממונים עליהם. דבר דומה תקף גם לגבי האוכלוסיה בכללה, ויחידות המוות של האס-אס ובתי הדין המיוחדים של השבועות האחרונים למלחמה מעידים על כך באופן מובהק.

לרשות ההנהגה הנאצית עמדו שנים ספורות בלבד לטובת ניסוי "קהילת העם", אם ניסוי כזה התקיים בכלל בצורתו המפורשת. העבודות האמפיריות על ההתפתחות ברמה המקומית מצביעות באופן עקבי על כך שיישור הקו לא הסתייע בסופו של דבר, ואת אותו הדבר ניתן לומר על המגזר החקלאי. מה שהחזיק את המערכת הנאצית לא היה הסכמה אלא איום טרוריסטי, ואסור לשכוח, כפי שקורה בקרב אי אלו כותבים צעירים, שהמשטר הנאצי לא היה מערכת [פוליטית ד"ת] פתוחה; זו היתה מערכת שהצליחה לחסום את תקשורת ההמונים הגלויה, ובכך החזירה את היחיד אל המרחב הפרטי; זו היתה מערכת שבאופן גורף כמעט הפכה צעדי מחאה פוליטיים לדבר בלתי אפשרי.

במהלך שתיים-עשרה שנות הדיקטטורה הנאצית לא נהרסו לחלוטין המבנים החברתיים הבורגניים, הגם שהם הוחלשו מאד. לצד החדירה שנעשתה בידי הארגונים הנאציים ניתן להבחין בהשחתה מוסרית עמוקה ומקיפה של שכבות העלית והביניים הבורגניות, שהתעשרו ברצון מרכוש יהודי ולא יצאו נגד הרדיפות האלימות והגירושים – למרות שבשנת 1938, כפי שמראה המקרה של האותנזיה (פרויקט "המתת החסד"), זה לא היה לחלוטין בלתי אפשרי.

המוכנות לקבל ללא ביקורת את פיטוריהם של מרצים ורופאים יהודים מעוררת חלחלה במבט לאחור. כחבר בשכבה המשכילה אני עדיין יכול לראות לנגד עיני איך בסוף אפריל 1945, שעות ספורות לפני הגעת הכחות האמריקאיים, נסחפו חברי בני דורי לביזה פראית של מחסני הצבא הנטושים במרבורג. החזות הבורגנית של ערכים שאין לפגוע בהם התנפצה מבחינתי לרסיסים.

